

ПЪРВИТЕ СЪПКИ НА АМЕРИКАНО- БЪЛГАРСКОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО – СКАЙЛЪР И МАКГАХАН СЛЕД АПРИЛ 1876 Г.

Пенка Ангелова, Евелина Келбечева

THE FIRST STEPS OF AMERICAN-BULGARIAN POLITICAL COOPERATION: EUGENE SCHYLER AND ALOIUS MACGAHAN AFTER THE APRIL REVOLT OF 1876

Penka Angelova, Evelina Kelbecheva

Abstract

The subject of this paper is one unknown historical source: The Report of Eugene Schuler (September 28, 1876). (Papers to the Foreign relations of the United States, transmitted to Congress with the Annual of the President. December 4, 1876. Washington, 1876, 586–591: Note on the production and trade of the district of Philippopolis, № 313. The paper was prepared by Ivan E. Geschoff). The integral text of this report was supplied to us in March 2016 by H.E. Erich Rubin, US Ambassador to Bulgaria, to whom we express our appreciation. The lack of political will from the official authorities in London and Constantinople to investigate the horrors of the events of April 1876 in Bulgaria involves a half of dozen of Americans in immediate contacts with Bulgarians from the region of Plovdiv in the context of the so-called Eastern Question. The great American Bulgarian History expert James Clarke made a very appropriate reference – they were the right people, at the right place, in the right time. In both Bulgarian and American historiography their activities are well researched and appreciated presented – thus they left valuable imprint for the making of the Bulgarian national identity.

Key words: *historical source, American-bulgarian political cooperation*

Преди 40 години по време на международната конференция, посветена на 100 – годишнината на Априлското въстание, имахме честта да се запознаем с американския българист проф. Джеймс Кларк, а по-късно и да се радваме на

доверието му, и да участваме в сътрудничеството им с проф. Николай Генчев. Миналата година се навършиха 110 години от неговото рождение. Тези, които го познаваха, а и тези, които прочитат неговите статии или докторската му дисертация (Кларк 2007; Кларк 2013), знаят, че той е неизчерпаем извор на идеи, провокира размишления, насърчава проучвания – въобще истински учител, който не ти дава покой.

Тогава в полушеговит разговор той каза, че ако половин дузина американци не са се били намесили така безпрецедентно в българските работи, никой не би и разбрал за Априлското въстание, защото щеше да бъде заметено под килима, както и много други зулуми се замитат. Кларк ги определя в редица свои статии като „точните хора, на точното място, в точното време“. Скайлър и Макгахан са двамата, за които определението на Кларк е безспорно. В българската и американска историографии тяхната дейност е пространно изследвана, а и е оставила трайни следи в националното ни съзнание. Нека си припомним няколко неща, които правят тези млади мъже така забележителни за нашата история.

Юджийн Скайлър (*Eugene Schuyler*) (1840–1890) пристига в Пловдив на 25 юли 1876 г. т.е. на деветнайстия ден след като встъпва в длъжността си Генерален консул и секретар на Американската легация в Константинопол (Цариград). Тук той, заедно с другия американец – Макгахан (*Januarius Aloysius MacGahan*) (1844–1878), базират своята анкета върху жестокото потушаване на Априлското въстание от 1876 г.

Скайлър е учен и дипломат от кариерата, наскоро приключил мандата си в Русия. Отличното владеене на руски език (той е смятан за един от най-добрите преводачи от руски език в родината си по това време) го прави изключително подходящ за мисия сред славянски народ. Благодарение на тези си познания, той се надява да може да следи разговорите на български и да проверява точността на преводите на аташирания към него преводач Петър Димитров, преподавател в американския Роберт колеж в Цариград.

Дълбоко вкорененият му хуманизъм, и образованието му по право, до заминаването му в Русия през 1867 г., като и продължителното пребиваване там до 1876 г. определят отношението му към истината. През погледа на Скайлър нещата изглеждат така: „...Утре тръгвам с мисия, която е трудна, да не кажа опасна. – пише той на 21 юли в писмо до своята бъдеща съпруга – Наверно вече си подочула за ужасните зверства, извършени в България от башибозуците и черкезите. Англичаните предпочитат да не вярват на сведенията и да ги наричат преувеличени. Английският посланик даже защитава деянията на нередовната войска, като ги нарича справедливи репресалии. Това неудържимо ме подтиква да отида в България и да направя официален доклад до нашето правителство за истинското положение на нещата. Официално моята мисия е да разуча възможността за откриване на вицеконсулства. Нося със себе си везирски писма, така че управляващите ще трябва да ми осигурят протекция, но се опасявам, че те по-скоро ще изпратят всякакви трудности по пътя, за да ми попречат да се добера до бедствието и страданието на бедните селяни...Надявам се да се

върна жив...и което е повече...да се върна с неопровержими факти, с което да докажа на цивилизования свят що за правителство протезира Англия на Изток.“ (Петрович 1979: 539). За ангажирането на Скайлър в българските дела, безспорна роля изиграва не само категоричното настояване на Уошбърн пред американския посланик в Цариград – говори се, че при отказ, го заплашва да уведоми президента и пресата – но и личната среща между двамата. В непубликуваните „Лични спомени на Джордж Уошбърн, 1856 – 1876 г.“, на които през 1975 г. се натъква споменатия вече българист Джеймс Кларк и по-точно в глава II: 1871–1876 г. срещата е описана така: „Дадох фактите на мистър Скайлър и не отне много време да го убедя да потегли на тази мисия.“ (Кларк 2013: 193).

Преподавателите в Робърт Колеж – д-р Джордж Уошбърн и д-р Алберт Лонг предоставят сведенията за репресиите и изстъпленията над българите на Едуин Пиарс, кореспондент на лондонския вестник *Дейли Нюз*. Той пръв „бие камбаната“ и поставя началото на т. н. „агитация за българските ужаси“ или „българска агитация“ – първото широко обществено движение в чужбина, което носи нашето народно име.

Щастлива случайност превръща Макгахан във верен спътник на Скайлър в тази съдбовна и за двамата мисия. Както е известно, за Пловдив, през Одрин, се отправят и редица други представители на дипломатически мисии и европейски вестници, сред които и руския дипломат княз Алексей Николаевич Церетелев (1848 – 1893), с когото Скайлър ще установи трайно сътрудничество.

Дженюъриъс Макгахан също е в Пловдив на 25 юли. В първото му писмо от 28 юли 1876 г., пуликувано на страниците на вестник *Дейли Нюз* четем: „Преди три дни пристигнах тук с разследователска мисия. Пловдив, може да се отбележи, е главният град в тази част на България, която беше сцена на геройствата на башибозуците и следователно е най- добрият източник или по- скоро единственият източник, в който може да се получи достоверна информация относно зверствата, възбуждащи понастоящем всеобщо възмущение в Европа...Господин Скайлър...беше също така пристигнал, отчасти с подобно поръчение, очисти да проучи целесъобразността за установяване на консулски отдел...“ (цит. по Димитров 1977: 83) Макгахан пристига като вече утвърден професионален журналист. Неуморен в своите пътувания из Европа и Русия като кореспондент на нийорксия вестник *Хералд*, сега той е специален пратеник на лондонския *Дейли Нюз*. В Русия сред многобройните си контакти в аристократичните дворцови среди Макгахан среща прелестната Варвара /Барбара/ Елагина, станала негова вярна спътница, сътрудник и преводач на репортажите му за руските вестници.

Пак от времето в Русия датира и познанството му със Скайлър (1873 г.), с когото дори пътуват заедно известно време и когото Макгахан силно впечатлява: „Неговото пътуване на кон през пустинята – пише Скайлър – беше коментирано навсякъде в Централна Азия като най-странното нещо, което се е случвало някога там...“ (Кларк 2013: 148). И двамата до такава степен познават Русия, че пишат и издават книги за руската офанзива на изток.

До ангажирането им с българите, мнозина ги преценяват като туркофили. Макгахан в дописката си от 22 август 1876 г. дори пише: “Господин Скайлър, който само преди три месеца, когато напускаше Париж на път за Цариград, беше убеден туркофил в разбиранията си“ (Димитров 1977: 174).

Скайлър и Макгахан се настаняват в къщата на гърка доктор Вентилос на Джамбаз тепе¹ и в компанията на останалите анкетьори имат среща с младия представител на пловдивските български първенци Иван Евстратиев Гешов преди да започват обиколките си из пострадалите селища. Те посещават всички главни градове и села, изгорени от башибозуците, за да видят със собствените си очи – както пише Макгахан – и да чуят със собствените си уши показанията на селяните. Това налага да се пътува от пет до петнадесет часа на ден по пътища, най-хубавите от които са почти непроходими за каруци, под знойното слънце и едва поносимата душна атмосфера на август.“ (Димитров 1977: 91). Осем от дописките на Макгахан до вестник *Дейли Нюз* са адресирани от Пловдив, както и Предварителният доклад на Скайлър до посланика на САЩ в Цариград от 10 август 1876 г. „изтекъл между Пера и Терапия“ и също попаднал на страниците на вестник *Дейли Нюз* на 29 август. Всички репортажи на Макгахан и Предварителният доклад на Скайлър са публикувани отделно още през 1876 г.² Скайлър непрекъснато ще отрича да има нещо общо с публикацията на доклада му.

Освен известните доклади на Скайлър за зверствата в България след Априлското въстание, той има и друга огромна заслуга за развитието на „българските работи“. Това е неговият Протокол, съставен в Казанлък на 12/24.08.1876 г., написан заедно с княз Церетелев, втори секретар на Руското посолство в Константинопол. Документът е изпратен на руския канцлер Горчаков. Това е подробно изреждане на безчинствата срещу българите в околиите на Сливен, Търново и Казанлък и е отпечатано в Одеса на 27.08.1876 г. на френски език, като брошура от 17 страници и носи имената на двамата автори с техните титли. Това е един изключителен документ, който защитава българската кауза и отрича твърдението на турците, че сведенията за зверствата са преувеличени и че те са всъщност провокирани от българите (Трайков, Шопов, Петрович 1987: 44–45).

Сътрудничеството на Скайлър с Церетелев продължава с изработването на проект за Конституция на бъдещата автономна България.

След завръщането си в Цариград американският дипломат е затрупан с работа за довършването на окончателният си доклад за България. Той е знаел, че докладът ще срещне много възражения от страна на турците. Междувременно излиза неговият труд за Централна Азия, „Туркестан“. Книгата стига пето издание в Англия и второ издание в САЩ. Той съжалява, че неговата книга изли-

¹ The Turkish Atrocities in Bulgaria. Letters of the Special Commissioner of the Daily News, J. A. Mac Gahan, Esq., With an Introduction and Mr. Schuyler's Preliminary Report, London, 1876.

²The Turkish Atrocities in Bulgaria. Letters of the Special Commissioner of the Daily News, J. A. Mac Gahan, Esq., With an Introduction and Mr. Schuyler's Preliminary Report, London, 1876.

за не навреме за русите и че би могла да бъде използвана срещу тях. В същото време, поради силно критичния тон към политиката на Руската империя в Средна Азия, авторът не може да бъде упрекнат в липса на обективност (Трайков, Шопов, Петрович 1987: 50–52).

Както е известно, тези публикации предизвикват шок в цивилизования свят. Чрез независимата свободна преса те са превеждани на френски, италиански, руски, немски и други езици и разтърсват както обикновени хора, така и видни общественици, активират дори стария политик Уйлям Гладстон и английския парламент, дипломатически представителства, правителства и пр. и пр. Макгахан дори си спечелва прозвището *Освободител на България*. Резултатите от едно неуспешно въстание наистина са впечатляващи. За никому неизвестните до сега българи се заговаря със симпатия и разбиране, благотворителното движение в Англия например взема непознати за страната размери, организират се благотворителни фондове в Цариград, Пловдив и на много други места. Българският въпрос е поставен на масата на европейската дипломация в контекста на Източната криза. За съществуването на този народ се търсят международни гаранции.

Публикациите не разкриват само жестокостите. Те избилстват със сведения за стопанския живот, посочват поименно селищата, в които има училища и църкви, подчертават висотата и зрелостта на българите сами да се управляват, както и надеждите им за освобождение с помощта на Русия. Макгахан, специално, обработва общественото мнение за евентуална руска военна намеса като законна. Примерите за зрелостта на народа-мъченик са много: българския дом, българската нива, българското училище, българската майка, българските учители и учителки и знаменоската Райна Княгиня. От погледа на неуморния пътешественик не убягват нито красотата, нито богатството на българската природа. Ето разказа за Перушица: „В двучасова езда от Пловдив по много хубав път, който лъкатуши по богатата и плодородна долина на Марица, ние достигнахме до мястото, където по-рано е била Перушица...Красиво малко селище, разположено на нисък хълм, който се издигаше над долината на Марица и даваше възможност на неговите жители да наблюдават отвисоко, на километри разстояние, цялата богата и обилна долина. Въпреки това градчето, както и много други селища, които видяхме, беше в развалини.“ (Димитров 1977: 121) Скайлър, който също е в Перушица с Макгахан, отбелязва в своя Предварителен доклад от 10 август 1876 г.: „Перушица 400 къщи, 2 църкви, 2 училища“. Във втори документ – доклад от 28 септември 1876 г., за производството и търговията в Пловдивска област Скайлър отново ще спомене поименно Перушица „...в Перушица се сформира земеделска общност с цел създаване, след като вече е налице необходимият капитал, на училище за теоретично и практическо обучение по земеделие, което споделя съдбата на злощастното градче, в което е учредено.“ Перушица е посочена като един от трите най-важни района в производството на вино в областта. Отбелязано е и производството на копринени буби (Note 1876: 586–591).

На 10 август 1876 г. в Пловдив Скайлър и Макгахан заедно посещават къщата на турски свещеник, където е затворена Райна Княгиня. Описанието и на двамата за тази среща е впечатляващо – те изпитват преклонение пред подвига на младото момиче, а Макгахан я сравнява с Жана д'Арк. Скайлър с голяма настойчивост следи т. нар. съдебни процеси в града, разобличава фалшиви обвинения, търси отговорност за познатите му вече водачи на башибозушките банди. Известни са и редица случаи, в които той се застъпва за освобождаването на арестувани българи. Пак по това време предлага на Гешов да заеме консулски пост и да направи доклад за производството и търговията в Пловдивска област (Note 1876: 586).

Мисията на двамата млади американци е обща не само по отношение на времето, но и по силата на своето въздействие. Разтърсващите разкрития на свободния журналист са практически подпечатани от утвърдения вече авторитетен дипломат. От сътрудничеството между Скайлър и княз Церетелев на 12 (24) август 1876 г. се появява и общият им доклад, публикуван същия месец в Одеса, а за последвалата Цариградска конференция те ще представят проекта си за независимо управление на България (Димитров 1977: 72).

Макгахан ще бъде изпратен от вестник *Дейли Нюз* да следи подготовката на руската армия за предстоящата война, ще следва хода ѝ, ще присъства при подписването на Сан Стефанския предварителен договор и ще се подготвя да участва в откриването на Берлинския конгрес, но ще бъде покосен от тифус на 9 юни 1878 г.

Близко месец продължават съвместните пътувания на двамата американци и това е отразено в дописките на Макгахан. По това време започва и сътрудничеството между Скайлър и Гешов, и се изяснява текстът на доклада до Държавния департамент.

Особен интерес представлява тази среща на двамата съавтори през сдбовната 1876 г. Иван Евстратиев Гешов (1849 – 1924) принадлежи на многолюдната знатна пловдивска фамилия Гешови, която в рамките на Османската империя впечатлява със своите международни търговски контакти – кантори във Виена, Цариград, Манчестър, търговска къща „Братя Ив. Гешови“ в Пловдив. Фамилията поддържа връзки с най-видните представители на българското възрожденско общество в града и неговия район, и играе съществена роля в обществения живот.

Вече във Великобритания, през 1866 г. И. Е. Гешов се записва в Owens College, където се среща със забележитени за времето си професори от Victoria University, част от който е колежът. Работи под ръководството на професор Джон Стюарт и изпитва силното влияние на Джон Стюарт Мил, като следи и неговата политическа дейност. Привлича върху себе си вниманието на лорд Странгфорд и лейди Странгфорд. Особено внимание младият човек обръща и на самообразованието си, търсейки идеология за един практически общественик с особен интерес към политическата икономия, статистиката, правото, и пр. Учи се от обществения живот във Великобритания, придобива практически

умения в търговската кантората на баща си, усвоява идеите на буржоазната демокрация, които впоследствие ще се старая да прилага в отечесвото си (Стателова 1994: 12–19; Бурилкова, Билярски 2008: 30, 33–35).

След близо 7 годишно отсъствие през 1872 г. се завръща в Пловдив. Той е на 23 години, с високо образование, безупречни маниери, с практически опит в търговските дела и твърда решимост да се включи в обществените дела. Човек на мирния просветителски труд и скиптичен към рисковани революционни акции с техните непредвидими последици, той страстно желае свободата на своето отечество. И когато избухва Априлското въстание и Южна България е потопена в кръв и разруха, Гешов се включва в акциите за събиране на помощи за пострадалите. За него е от особено значение да се привлече вниманието на Европа върху съдбата на българския народ. Чрез австрийската поща и по-специално чрез Стефан Илич – служител в кантората на братя Гешови в Цариград, изпраща информация до българската колония в столицата. Неговата основна цел е тази информация да достигне до чуждестранните журналисти, до чуждите дипломатически представителства и чрез тях до европейските правителства (Стателова 1994: 12–19; Бурилкова, Билярски 2008: 30, 33–35). Тази информация, както и още други сведения, достигат до преподавателите в американския Роберт колеж Джордж Уошбърн и Алберт Лонг.³

Младият английски възпитаник става особено необходим, когато през юли 1876 г. в Пловдив започват да пристигат чуждестранни представители, които на място да проучат сведенията за турските жестокости. Гешов е този, който от името на пловдивски български първенци има дълги разговори с чуждите пратеници, снабдява ги с информация за конкретни селища, улеснява пътуванията им (Стателова 1994: 20).

* * *

Докладът на Гешов, иницииран от Скайлър, започва с кратко въведение:

Известният с говедовъдство Балкан на север и обсираните с лозя и дървен материал Родопи на югоизток, както и плодородната равнина с обработваема земя между тях, която се къпе от река Марица – такива са природните дадености, които предопределят производството и обмяната на блага в област Филипопол. Областта, със своите 950 градчета и села и 600 000 души население, с основание беше считана преди ужасяващия разгром, който я сполея наскоро, за една от най-проспериращите турски провинции. Така че би било интересно да се проучи в какво се е състояло това, относително добро, благосъстояние, и също така до каква степен природното изобилие и човешката

³ Информацията, събирана от различни източници в Роберт колеж, е превеждана на английски език и предоставена на дипломати и журналисти, и в последна сметка предизвиква анкетите на място.

индустрия в тази област са повлияни в положителен или отрицателен смисъл от политическата система и административните традиции, които ги предопределят.

Той е структуриран в три части:

1. Хранителни продукти и суровини
2. Индустриални продукти
3. Внос и износ

Съдържателната част впечатлява с изобилието на данни за конкретни земеделски култури, видове дейности, връзки с външни пазари, в много случаи са посочени и в техните потенциални мащаби. Използвани са позовавания на авторитетни автори като Каниц, Молтке и др. Посочват се сведения за отделни селища от района, което допринася за по-прецизно изучаване историята на традиционните занятия /например Перушица – винопроизводството и отглеждането на копринени буби, Клисурса – производство на розово масло и много други/. С данните в доклада се уплътнява цялостната картина на икономическото развитие и потенциала на Пловдив и неговия район, така пространно изследвани от Н. Генчев. Същевременно включването му в научен оборот ще допринесе за по-задълбоченото изучаване на първите стъпки на българо-американските взаимоотношения от средата на XIX в. в Пловдив.

Безспорно този доклад е първият документ от българските земи, представен на вниманието на Държавния департамент на САЩ.⁴ Докладът предизвиква определен интерес и към Гешов е отправено предложение за назначаването му за временен консулски агент на САЩ в Пловдив (Димитров 1977: 68). Рекрутирането на местни дейци за консулските служби ще стане честа практика на Скайлър, а професионалните му и научни търсения ще намерят израз в книгата му от 1886 г. (Schuyler 1886).

В търсенето на истината за българите Скайлър се запознава не само с икономическо състояние на Пловдивския район и неговия капацитет за икономическо развитие, но и с безмилостното му разоряване. По време на обиколките из опожарените селища той е впечатлен от многобройните училища и църкви, от срещите си с образовани хора, от себеотрицанието да се защити българската идентичност. Това изгражда представата му, че българите са способни за самостоятелно стопанско развитие и живот в своя национална държава.

Скайлър е в отлични отношения с посланика на Русия в Османската империя Н.П.Игнатиев. След като общественото мнение в Европа е разбунено от сведенията за зверствата след Априлското въстание, за което голяма роля изиграват докладите на Скайлър, Великите сили решават да свикат Конференция за решаването на Източния въпрос и в частност за съдбата на България. Игнатиев

⁴ Сведения за периода 1860–1869 г. достигат до американското общество и чрез докладите на мисионерската станция на ABCFM в Пловдив, публикувани на страниците на *Missionary Herald*

мисли за установяването на голяма автономна България. Той възлага на княз Церетелев да съставят проект за бъдещата автономия.

От друга страна държавният секретар на САЩ Хемилтън Фиш не е доволен от проекта на Скайлър за управлението на провинцията България. Той смята, че това не е работа на американския дипломат и че той би трябвало да не се бърка в политическите въпроси на Турция.

Проектът за Конституция предполага създаването на две автономни български области със Столици Търново и София, обхващащи голямата част от българските земи в Мизия, Тракия и Македония. Във връзка с тази задача са усилията на Скайлър да си изясни по-добре етнографското разпространение на българския народ. Той поддържа единството на българския народ в неговите етнически граници, също както преди него правят американските мисионери.

По този повод Гешов пише: „Господин Скайлър ни принесе и друга по-голяма услуга. Той пръв, заедно с покойния княз Церетелев, изработи проекта за създаването на една автономна България, който проект от после послужи за основа на разискванията в Цариградската Конференция. Нему и на княз Церетелев следователно обстоятелството, че не само Санстефанския договор, но преди него и един европейски ареопаг призна Македония за съставна част от България. А това признание е от неоспорима важност (Трайков, Шопов, Петрович 1987: 78).⁵

Всички тези идеи залягат в „План за управлението на България“ за предстоящата Цариградска конференция, изпратен от Легацията на САЩ в Константинопол до Държавния департамент във Вашингтон на 27 ноември 1876 г. Останал без политически последици, проектът все още не е преведен на български език (Стателова 1994: 189).

Цариградската конференция е свикана през декември 1876 г. и прекратява работата си на 20 януари 1877 г. поради липса на готовност за компромис от турска страна. Така и трите проекта за Конституция, инициирани от Игнатиев пропадат.

Съвместната работа с руския дипломат, публикуването на Предварителния доклад и цялата тази безпрецедентна за времето си ангажираност на Скайлър в българските дела дискредитират дипломатическата му кариера и в началото на 1878 г. той е отзован.

С дейността си в полза на българите Скайлър сериозно ще навреди на своята дипломатическа кариера, тъй като е действал без съгласието на своето правителство. През октомври 1877 г. американското списание “Blackwood Magazine“ публикува анонимна статия озаглавена „Американската дипломация на Изток“. Разглежда се подробно дейността на Скайлър в Русия и Турция. Той е наречен дипломат аматьор, чиито действия представляват поредица от грешки. Писаното от него за Туркестан е невярно и е причина за неговото отзоваване от Пе-

⁵ Дори и понастоящем границите на България, начертани от Скайлър, се приемат за най-адекватни. Американският историк Роналд Йенсен пише, че границите съответстват тясно на българската кзархия и на най-добрите достъпни етнографски карти.

тербург. За не по-малка грешка се смята преместването му в Константинопол, където изостря атмосферата със защитата си „панславянската кауза“. Накрая се изтъква несъвместимостта между неговата дипломатическа дейност и контактите с вестници и списания, което е в нарушение на правата и задълженията на консулските служители, според Американските разпореждания. Накрая се иска отзоваването на Скайлър от Турция. Не се знае кой е авторът на статията, дали е човек от туркофилски американски среди или е американец, придържащ се към изолационистката политика на САЩ.

Към тази критика на Скайлър се прибавя и вътрешния доклад на Държавния департамент, който преписва вината и за усложняването на английско-турските отношения на Скайлър. Това се вижда не само като двустранно отношение, а във връзка с борбата на Англия срещу Русия на Балканите и в България. Формулировката на това обвинение срещу Скайлър не скрива американското съжаление за притъпяването на острието на английската политика срещу Русия и недвусмислено показва определено антируско чувство от американска страна, възникнало по повод отношението към Българската кауза. Мисията на Скайлър не е била санкционирана по класическия начин и наистина се стига до отзоваването на Скайлър от Константинопол в края на януари през 1878 г. (Трайков, Шопов, Петрович 1987: 56–57). Дипломатът се завръща към преподавателска работа в университета *Корнел*, а по-късно е назначен на незначителното място на консул в Бирмингам във Великобритания. Накрая го преместват като генерален консул в Рим. Там завършва превода на „Казаците“ от Лев Толстой, която излиза в Ню Йорк през 1878 г. Работи и върху книгата си за Петър Велики.

През юни 1880 г. Скайлър е назначен за дипломатически агент и генерален консул в Букурещ. Изучава румънска литература и митология. Избран е за член на Румънската академия на науките. През юли 1872 г. той става първият американски пълномощен министър в Румъния и Сърбия със седалище в Атина. Това е пълна реабилитация за дипломата, сключил три договора с Румъния и два със Сърбия за развитие на търговията със САЩ.

След съкращаването на този пост 17 годишната служба на дипломата Скайлър приключва. Той преподава през академичната 1885–1886 г. в университетите *Джон Хопкинс* и *Корнел*. През 1886 г. издава лекциите си под заглавие „Американската дипломация и развитието на търговските отношения“. Авторът съветва Американското правителство да изпрати в България свой дипломатически представител, както това е направила например Англия, независимо от това, че българите не са се сдобили с пълна независимост.

През 1889 г. новата президентска администрация предлага на Скайлър да се върне на поста първи помощник държавен секретар. Това е оспорвано в Сенатската комисия и се стига до компенсация с пост на генерален секретар в Кайро. Там Скайлър се разболява тежко от малария и умира във Венеция на 16 юни 1890 г. Погребан е в протестантското гробище на остров „Сан Микеле“ (Трайков, Шопов, Петрович 1987: 79).

Безпрецедентната работа на Скайлър в полза на българите предизвиква истинска вълна от благодарност. Още по времето на неговите анкети Българското Централно Благотворително Общество в заседанието си от 23 август 1879 г. взема решение да благодари на двама чужденци и на два вестника за подкрепата. Това са Гарибалди и Скайлър и вестниците *Дейли Нюз* и *Фигаро*. Благодарственото писмо е подписано от Киряк Цанков, Иван Кавалджиев, Георги Золотович, Иван Вазов, Димитър П. Иванов и др. По-късно официална благодарност е връчена и от пловдивските първенци.

След Освобождението Учредителното събрание още на първата си сесия решава да даде израз на благодарността на българския народ към Скайлър. Това се прави с телеграма, изпратена от Екзарх Антим I, тогава председател на Учредителното събрание. В тази телеграма от 4 април 1879 г. се казва: „Виe чрез славния Ваш рапорт изнесохте истината и помогнахте да се поправи злото. Свободният български народ бърза да Ви увери, че Вашето почтено име ще пази завидно място в историята на Освобождението ни“. Скайлър отговаря също с благодарствена телеграма.

Българските дейци, които са свързани с дейността на Скайлър в България са цяла редица. Негов преводач е Петър Димитров от средите на българите протестанти, за който недружелюбно пише Петко Славейков. Цитират се имената на посетените от него арестувани в Пловдив през май 1876 г. Цоко Каблешков, Йоаким Груев, Христо Г. Данов, Константин Хаджикалчов, Константин Величков, Захари Стоянов, Райна Попгеоргиева */Райна княгиня/* и много други. Михаил Мадажаров и Константин Величков говорят с топла благодарност за американеца, както и Марко Балабанов и Драган Цанков. Делото на Скайлър е оценено от много български учени, като Михаил Арнаудов, Димитър Страшимиров, Димитър Мишев, А. Монеджикова, П. М. Матеев. На 19 април 1915 г. по повод смъртта на д-р Уошбър е свикано събрание в аудитория № 45 на Софийският университет, за да се отдаде необходимата почит на паметта на Уошбърн, Д-р Лонг, Макгахан и Скайлър.

През 1880 г., едва поел поста на представител на САЩ в Румъния, Скайлър е поканен да посети в Русе новия български княз Александър Батенберг. Поканата му е предадена в Букурещ от българския дипломатически агент Киряк Цанков. На Дунав той е посрещнат и поздравен от митрополитите Антим, Григорий и висши държавни чиновници. Княз Батенберг отново изказва благодарността на българите за защитата, която американският дипломат е оказал на българския народ. Един любопитен епизод се случва през 1887 година, когато във Виена Скайлър е потърсен от българската делегация, тръгнала да търси владетел за българския трон. Делегатите му казали, че Фердинанд Сакс Кобург Гота приел престола едва след като разговарял със Скайлър (Трайков, Шопов, Петрович 1987: 102–103). По-късно през 1888 г. Скайлър е награден с един от най-високите ордени от онова време – голямата лента на ордена „Св.Александър

дър“. На името на Скайлър днес са наречени много улици в София, Пловдив, Пазарджик, Панагюрище, Батак и т.н. Той все още няма паметник в България.

* * *

Най-непознатата част от работата на Скайлър за българската кауза е доклада, който той изработва върху данни, изискани и получени от Иван Евстатиевич Гешов, който по време на Априлското въстание е студент във Великобритания. Гешов и Скайлър се запознават в Пловдив след обиколката на американеца за установяване размерите на ужаса след потушаване на въстанието. Младият българин, говорещ свободно три езика и практически школуван в търговските кантори във фамилия Гешови, е най-подходящия човек за информатор по всички стопански и политически въпроси на България. Самият той е студент по икономика и успява да предаде на Скайлър един изключително точен и професионален доклад. Гешов пише подробни статистики за селското стопанство по отрасли, и за големите надежди, с които българите гледат на образованието като основен лост за просперитета и благоденствието на своето общество. Благодарение на подробните сведения за селското стопанство и малките индустрии, за търговията и училищната мрежа, Скайлър изгражда своето отношение и категорично мнение, че българите са способни на самоуправление и че те трябва да бъдат автономни спрямо Османската империя. Този извод е направен едва след получаването на сведенията от младия български патриот, и показва обективния научен подход на Скайлър към всяка една от неговите задачи, които по-късно се превръщат в политически проекти. Той винаги се стреми да установи истината на място, разговаряйки колкото се може повече местни хора, разпитвайки представители на официалните власти и изисквайки сведения от държавните институции. Затова и неговите доклади за разоряването на българските селища след Априлското въстание са първокласен извор за случилото се. По същият начин той подхожда и към следващата си изключително важна задача – създаването на проект на Конституция за бъдещата автономна Българска провинция, изработен в сътрудничество с княз Церетели. Не би могло да няма пряка връзка между хуманното отношение на Скайлър към страдащите българи през пролетта и лятото на 1876 година и неговата работа по бъдещия и основен закон за българската нация. Отзвук на неговите доклади за кланетата в България е огромен, което довежда и до предложението на Игнатиев до него и Церетели за създаване на проекто-конституцията. Но този нов проект е от друг ранг – това не е хроника на събития и списък на опожарени, ограбени и разорени села и убити и насилени мирни жители християни, а проект за управление на българската общност, която има право на това заради активния си стопански живот, оживената търговия и най-вече заради човешкия си потенциал за самоуправление.

Така Скайлър става един от най-важните фактори на европейската дипломатическа арена, представена чрез Цариградската конференция от края на 1876 и началото на 1877 година. Той е дипломатът, провъзгласил правото на

българите на самоуправление в техните реални етнически граници. Изискал обективна информация от човек, когото цени като професионалист и на когото се доверява като личност – младия Иван Евстатиевич Гешов – Скайлър предоставя доказателства за нивото на развитие на българското общество, както в икономическо, така и политическо отношение. Това е първата „пътна карта“ за свободна България.

Литература

Гешов, Иван Ев. 2008. *Спомени из години на борби и победи*. съст. И. Бурилкова, Ц. Билярски, София: Синева [Geshov, Ivan Ev. 2008. Spomeni iz godini na borbi i pobedi. sast. I. Burilkova, Ts. Bilyarski, Sofia: Sineva]

Димитров, Теодор. 1977. *Януари Макгахан 1844 – 1878 г. Биография, документи и материали*. София: Наука и изкуство. [Dimitrov, Teodor. 1977. Yanuari Makgahan 1844 – 1878 g. Biografia, dokumenti i materiali, Sofia: Nauka i izkustvo]

Кларк, Джеймс Ф. 2007. *Библията и Българското възраждане*. София: МаК. [Clarke, James F. 2007. Bibliyata i Balgarskoto vazrazhdane, Sofia: MaK]

Кларк, Джеймс Ф. 2013. *Американците откриват българите 1834 – 1878 г.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“ [Clarke, James F. 2013. Klark, Dzheymms F. 2013. Amerikantsite otkrivat balgarite 1834 – 1878 g., Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“]

Кларк Джеймс Ф. 2013. Джордж Уошбърн и Априлското въстание. – В: *Американците откриват българите 1834 – 1878*. София. [Clarke, James F. 2013. Dzhordzh Uoshbarn i Aprilskoto vastanie. – V: Amerikantsite otkrivat balgarite 1834 – 1878, Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“]

MacGahan, Januarius. A. 1876. *The Turkish Atrocities in Bulgaria. Letters of the Special Commissioner of the Daily News, J. A. MacGahan, Esq., With an Introduction and Mr. Schuyler's Preliminary Report*. London, 1876.

Note on the production and trade of the district of Philippopolis, 1876. In: *Papers to the Foreign relations of the United States, transmitted to Congress with the Annual message of the President*. December 4, 1876, Washington, 1876, pp. 586–591.

Петрович, Майкъл. 1979. Юджийн Скайлър и България 1876–1878 г. – В: *България в света от древността до наши дни*. том 1, София: Наука и изкуство [Petrovich, M. 1979. Yudzhiyn Skaylar i Bulgaria 1876–1878 g. – V: Bulgaria v sveta ot drevnostta do nashi dni, tom 1, Sofia: Nauka i izkustvo]

Стателова, Елена. 1994. *Иван Евстратиев Гешов или трънливият път на създанието*. АИ „Проф. Марин Дринов“ [Statelova, Elena. 1994. Ivan Evstratiev Geshov ili tranliviyat pat na sazidaniето. AI „Prof. Marin Drinov“]

Трайков, Веселин, Петър Шопов, Майкъл Петрович. 1987. *Юджийн Скайлър и българите*. София: Наука и изкуство. [Traykov, Veselin, Shopov, P., Petrovich, Yudzhiyn Skaylar i balgarite. 1987. Sofia: Nauka i izkustvo]

Schuyler, Eugene 1886. *American diplomacy and the furtherance of commerce*.
C. Scribner's Sons, New York.

Пенка Ангелова

Проф. д-р Евелина Келбечева,
Американски университет в България
2700 Южна индустриална зона, Благоевград
E-mail: Evelina@aubg.edu